

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ȘTIINȚE POLITICE, ADMINISTRATIVE
ȘI ALE COMUNICĂRII
ȘCOALA DOCTORALĂ ȘTIINȚE POLITICE
ȘI ALE COMUNICĂRII**

***DIALOGUL INTER-ETNIC:
CONFLICT, NEGOCIERE, COMPROMIS***

REZUMAT

Conducător de doctorat:

Prof. univ. dr. Boari Vasile

Student-doctorand:

Ghender Flavius

2014

CUPRINS

Capitolul I	8
Națiune, naționalism și diversitate etnică	8
1.1. Modernismul	17
1.2. Critica modernismului. Etno-simbolismul	27
1.3. Natura potențial conflictuală a naționalismului și a grupărilor etnice.....	33
1.4. Cadre de dialog și negociere a diversității etnice și naționale	38
1.4.1 O lume a diversității	38
1.4.2 Conflicte, segregări, soluții instituționale	39
1.5. Un răspuns la problema diversității culturale: multiculturalismul.....	42
1.6. Transformări sub impactul globalizării	52
1.6.1 Spre o cultură de masă globală?	52
1.6.2 Provocări la adresa statului național.....	54
1.6.3 Emergența societății civile globale.....	57
1.6.4 Spre o geopolitică a drepturilor omului	57
1.6.5 Societatea cosmopolitană.....	58
Capitolul II.....	60
Etnia-națiune: conștiința națională la români	60
2.1 Națiunea medievală și națiunea modernă	61
2.2 Construcția identitară a națiunii române.....	66
2.2.1 Cazul Transilvaniei: națiunea se formează prin revendicările pentru drepturi și recunoaștere	67
2.2.2 Cazul Principatelor: națiunea între europenizare și tradiționalism	76
2.3 Transilvania până la Unirea din 1918: consolidarea națiunii	80
2.4 Principatele până la Unirea din 1918: în căutarea specificului național	84
2.5 România interbelică: centralizare și etno-centrism mistic.....	91
2.6 Comunismul se legitimează prin etnia-națiune.....	102
2.6.1 Faza comunismului sovietic: ignorarea valorilor naționale	103
2.6.2 Faza comunismului naționalist: ideea națiunii revoluționare	104
2.7 Statul național unitar în sens etnic se perpetuează în democrație	109
2.8 Un model de rezolvarea a disputelor inter-etnice: reamplasarea Statuiei Libertății la Arad.....	115
2.8.1 Simbolistica statuiei	116

2.8.2 Martiri sau criminali?	117
2.8.3 Negocieri pentru reamplasare: Parcul Reconcilierii.....	117
2.8.4 Elementele care au condus la succesul negocierilor.....	118
2.9. Percepția relațiilor inter-etnice.....	119

Capitolul III 122

Naționalism și mituri naționale în Banat și Transilvania 122

3.1. Idei despre națiune și grupări etnice în ziarul „Românul”	122
3.1.1 Națiunea: o comunitate etnică, de sânge și de limbă.....	124
3.1.2 Care este patria românilor din Transilvania, Banat și Crișana?	127
3.1.3 Grupări etnice: deschidere și intoleranță	131
3.1.4 Școala și limba română – garanția națiunii române	137
3.1.5 Lupta pentru reprezentare politică.....	138
3.1.6 O societate subsumată ideii de națiune	139
3.2. Integrarea Transilvaniei în România Mare (1919-1930): centralizare, propagandă, cenzură	140
3.2.1 „Aici toate se fac de la centru”	140
3.2.2 România și minoritățile.....	143
3.2.3. Români: memoria suferințelor din trecut.....	144
3.2.4. Românilizarea administrației publice	145
3.2.5. „Viața adevărată ungurească a dispărut, deși populația ungurească tot aici trăiește”	148
3.2.6. Evreii: suspiciune și protecție	150
3.2.7. Serviciile secrete, despre starea de spirit a minorităților	152
3.2.8. Mecanisme de cenzură și propagandă	154
3.2.9. „Armele cu care trebuie să plecăm la luptă sunt sufletele învățătorilor noștri”	156
3.2.10. Centralizare, supraveghere și cenzură	158
3.3. Construcția mitului lui Mihai Viteazul prin cinematografie, din perspectivă naționalistă.....	159
3.3.1 Mihai Viteazul în istoriografie	160
3.3.2 Construcția mitului Mihai Viteazul în cinematografie	165
3.3.3 Transfigurarea personajului istoric sub impactul protocronismului.....	171
3.4. Este Banatul altfel?.....	172

3.4.1 Abordări istorice discontinue	172
3.4.2 Particularitatea Banatului.....	173
3.4.3 Filosofia constituțională a statului unitar uniformizator.....	176
3.4.4 Modelul bănățean: o idilă socială	177
3.4.5 „Banatul altfel”, o teorie insuficient fundamentată	178
Capitolul IV.....	182
Percepția relațiilor inter-etnice în mediul studentesc	182
4.1. Sondaj valul 1: Încrederea în persoanele de altă etnie	183
4.2: Sondaj valul 2: Încrederea în altă etnie	186
4.3 Reticență față de alteritate	188
4.4 Anexe.....	189
Concluzii.....	237
Bibliografie.....	245

Cuvinte cheie:

Naționalism, națiune, modernism, etno-simbolism, perenialism, relații inter-etnice, relații inter-culturale, dialog inter-etnic, minorități, stat, ideologie, multiculturalism, globalizare, cenzură, încredere, negociere, conflict.

Introducere

Tema principală a tezei de doctorat este dialogul inter-cultural în Banat-Crișana și Transilvania. Aceste regiuni sunt caracterizate nu doar de o diversitate culturală și etno-lingvistică, ci și zone revendicate ca patrii-simbol și spații esențiale atât de de naționalismul românesc cât și de cel maghiar. Astfel, Transilvania și Banat-Crișana sunt spații ale revendicărilor și contra-revendicărilor politice formulate în termeni naționaliști. În același timp, cele două regiuni istorice sunt spații ale confluențelor și influențelor reciproce, ale conviețuirii și armoniei. Românii, maghiarii, germanii și celelalte etnii au trăit și trăiesc ca regulă în armonie, conflictele sunt mai degrabă excepția de la regula vieții de zi cu zi. Dar o excepție semnificativă, care în anumite contexte, în special în ultimele două secole, a produs conflicte sângeroase. De aceea, dimensiunile de cercetare pe care mi le-am propus sunt conflictul, negocierea și compromisul.

Capitolul I. Națiune, naționalism și diversitate etnică

În primul capitol, am analizat principalele teorii cu privire la națiune și naționalism. Am fost interesat de modul în care este gestionată problema diversității etnice: cum și când ajung grupurile etnice în conflict și soluțiile prin care pot conviețui grupurile naționale și etnice, cu accent pe multiculturalism. De asemenea, am analizat modul în care globalizarea a afectat statele-națiune.

Până în a doua jumătate a secolului XIX, convingerea quasi-generalizată era aceea că societățile sunt organizate în mod natural în popoare, comunități etno-lingvistice care vin din timpuri imemorabile și care au evoluat treptat în națiuni moderne. La începutul secolului XX, unii sociologi și istorici afirmă caracterul modern și construit al națiunii. Al Doilea Război Mondial a provocat un șoc în lumea intelectuală. Crimele împotriva umanității săvârșite de național-socialismul german a impus o analiză critică severă a naționalismului.

Modernismul. Cea mai importantă abordare în studiul naționalismului este ansamblul de teorii numit generic „modernism” sau „modernism clasic”. Teoriile moderniste susțin trei mari teze: ideologiile naționaliste și sistemul statelor națiune sunt moderne; națiunile și identitățile naționale sunt de asemenea noi; națiunile și naționalismul sunt produsul modernizării și al modernității. Sentimentul național era privit ca un mecanism care furniza identitate, într-o lume care trecea prin schimbări profunde, prin tranziția spre modernitate, spre un nou tip de viață.

Probabil principalul exponent al acestui curent este Ernest Gellner, care a deconstruit fără menajamente vechile teorii cu privire la națiune și naționalism, susținând că naționalismul zămislește națiunile, și nu invers. Ernest Gellner consideră că națiunile și naționalismul sunt construcții sociale, creații culturale ale modernității. Statul modern a pretins și a impus coincidența între granițele culturale și cele politice. Gellner a definit naționalismul un principiu politic care statuează că unitatea politică și cea națională ar trebui să fie congruente. Observația care decurge de aici arată caracterul potențial conflictual al naționalismului.

Benedict Anderson și Eric Hobsbawn sunt doi autori importanți care susțin modernitatea națiunilor. Totuși, prin analiza tradițiilor naționale ca „artefacte culturale”, inventate de elite, dar cu rădăcini în anumite momente istorice importante, prin descrierea națiunilor ca fiind „construcții” consensuale, au încercat o explicație diferită pentru rezonanța populară a sentimentului național. Viziunea lor poate fi descrisă ca și „construcționistă”, ambii consideră că naționaliștii „inventează” sau „imaginează” națiunea prin cultură și ritualuri sociale.

Etno-simbolismul. Anthony D. Smith, fost doctorand al lui Ernest Gellner, a formulat o serie de critici față de teoriile moderniste. El nu respinge total contribuțiile moderniștilor, dar apreciază că națiunile și naționalismul nu pot fi înțelese fără a lua în considerare miezul etnic pre-existent și complexe mit-simbol prin care etniile au fost susținute. Etno-simbolismul este preocupat de durata lungă a istoriei, de rădăcinile adânci

ale națiunilor. Nu a contestat impactul modernizării și industrializării dar consideră că „modernitatea nu este tot”. Naționalismul este un fenomen de dată recentă, dar pledează pentru cercetări centrate pe etnicitate ca precursor al națiunilor și naționalismului. Modernismul, susțin etno-simboliștii, nu poate explica pasiunile care se nasc din apartenența la o națiune. Anthony Smith consideră că legăturile etnice pre-moderne i-au conferit sentimentului național o fervoare cvasi-religioasă. Un element marginalizat sau chiar exclus de către moderniști dar valorificat de etno-simboliști pentru explicarea națiunii este etnicitatea. Pentru etno-simboliști, ubicuitatea fenomenelor etnice impune plasarea lor în centrul cercetării națiunii și naționalismului.

Natura potențial conflictuală a naționalismului și a grupărilor etnice. Oamenii au comis crime inimaginabile instigați de naționalism, în numele națiunii, dar au comis crime și în numele religiei, științei sau ideologiilor politice. Donald Horowitz este unul dintre cei care au căutat să înțeleagă mecanismele care conduc la violențele între grupurile etnice. În literatura referitoare la conflictele etnice, există diferențe de abordare între cei care consideră grupurile etnice comunități durabile și puternic legate, înclinate spre etnocentrism și ostilitate față de alte grupuri similare (perspectiva hard) și cei care consideră grupurile construcții sociale care nu sunt înclinate neapărat spre violență și conflict (perspectiva soft). Cele două perspective pleacă de la o definiție diferită a naturii etnicității, ca un dat natural sau un construct social. Perspectiva hard privește grupurile ca având rădăcini puternice, caracterizate de sentimente de solidaritate și disponibilitate la sacrificiu în interesul grupului de apartenență. Potrivit perspectivei soft, grupurile etnice pot fi deconstruite, analizate din perspectiva membrilor grupului, al căror comportament trebuie explicat în termeni de calcul individual, nu din perspectiva unor scopuri colective.

Rogers Brubaker este un teoretician care a adus contribuții importante teoriilor cu privire la relațiile inter-etnice. El a criticat modul în care a fost reificat conceptul de „grup etnic” în literatura de specialitate. Potrivit acestuia, conceptul „grup” este luat ca atare în științele sociale, inclusiv în studiul etnicității, rasei și naționalității (nationhood). El numește „grupism” tendința de a reprezenta lumea socială și culturală ca un mozaic multicolor de blocuri monocrome din punct de vedere etnic, rasial sau cultural. În opinia lui Brubaker, conflictele etnice nu trebuie privite ca și conflicte între grupuri etnice, chiar dacă participanții le privesc în termeni „grupiști”. Prin reificarea grupurilor se ajunge să se producă o realitate pe care aparent cercetătorii o descriu. Etnicitatea ar trebui privită nu ca entitate sau organism, ci în termeni relaționali, procesuali, dinamici. Unitatea analitică nu este grupul ci sentimentul de apartenență la viața de grup (groupness).

Multiculturalismul. Teoreticienii multiculturalismului nu consideră suficiente mecanismele democratice obișnuite pentru a rezolva satisfăcător problema societăților multiculturale. Astfel, este nevoie de o nouă paradigmă. Conceptul de drepturi colective stă în centrul acestui model, dar nu opus libertății individuale, ci ca o premisă a acesteia. Autori ca Charles Taylor sau Will Kymlicka au propus cadre de gândire și aranjamente instituționale care să permită politici ale recunoașterii pentru grupurile minoritare, au articulat teorii ale „cetățeniei multiculturale”. Acești teoreticieni consideră că multiculturalismul este o adaptare și o lărgire a democrațiilor liberale, în așa fel încât să facă față unor noi exigențe.

Filosoful Charles Taylor este unul dintre cei care au oferit un fundament teoretic și moral multiculturalismului, generând o dezbatere incitantă și fructuoasă. Charles Taylor a observat că în viața politică se simte nevoia, uneori stringentă, de recunoaștere. Teoreticienii multiculturalismului fundamentează cererea de recunoaștere egală pentru toate grupurile culturale pe legătura dintre recunoaștere și identitate. Taylor susține că identitatea este în parte formată de recunoaștere sau absența ei, adeseori de lipsa de recunoaștere sau recunoașterea distorsionată din partea altora.

Will Kymlicka consideră că una dintre cele mai presante probleme cu care se confruntă democrațiile liberale este politizarea diferențelor etno-culturale. Minoritățile culturale solicită mai multă recunoaștere publică a identităților lor distincte, mai multă libertate și oportunități de a-și păstra și dezvolta practicile culturale specifice. Democrațiile liberale au sperat că protecția drepturilor individuale vor fi suficiente pentru a gestiona problemele minorităților etno-culturale. Acum este larg acceptat că aceste drepturi comune ale cetățeniei nu sunt suficiente. Este nevoie de anumite drepturi diferențiate de grup și există o tendință în democrațiile liberale de a recunoaște astfel de drepturi.

Will Kymlicka a fost interesat de o evaluare globală a politicilor multiculturale, pentru a demonstra că afirmațiile tranșante cu privire la eșecul multiculturalismului sunt nefondate. El susține că societățile democratice occidentale au făcut pași înspre adoptarea unor politici multiculturale, indiferent dacă au acceptat acest termen sau nu. Kymlicka este de părere că experimentele multiculturaliste nu au fost suficient înțelese și că s-a exagerat măsura în care au fost abandonate. Multiculturalismul, consideră Kymlicka, este parte a unei revoluții a drepturilor omului mai largă, implicând diversitatea etnică și rasială.

Departa de a se fi impus ca soluție pentru rezolvarea problemei diversității culturale și etnice, multiculturalismul a generat numeroase critici. Jurgen Habermas a propus o formă de patriotism cultural, un acord general asupra regulilor de guvernare într-o

societate. Politologul Giovanni Sartori l-a descris ca politica gata să promoveze diferențele etnice și culturale. În opinia sa multiculturalismul, care proclamă diferența drept identitate și ignoră liantul asemănării, conduce la atomizare, la o societate a ghetourilor.

Transformări sub impactul globalizării. Globalizarea poate fi înțeleasă ca o lărgire, adâncire și accelerare a interconectării la scară mondială în toate aspectele vieții sociale contemporane. Se pot remarca mai multe tipuri de argumente cu privire la impactul globalizării culturale. Hiperglobaliștii prevăd omogenizarea lumii, sub impactul consumerismului promovat de societatea americană (se poate vorbi despre Coca-Colonizare sau McWorldizare). Scepticii evidențiază mai degrabă diversitatea culturală și conflictele dintre civilizații, cu accent pe rezistența anti-occidentală. Transformiștii pun accent pe întrepătrunderea dintre culturi și emergența unor hibrizi culturali.

Există o dezbatere vie asupra impactului globalizării asupra statelor naționale, cadrul tradițional pentru dialogul intercultural. Hiperglobaliștii cred că acest impact va fi fatal pentru statele naționale, etichetate ca demodate. Un curent de gândire opus apreciază că de fapt statele sunt cele care controlează, dau un sens și încurajează fenomenul globalizării, ceea ce înseamnă că rolul statelor naționale este departe de a fi epuizat. Statul, în această viziune, se adaptează noilor condiții impuse de globalizare, într-o lume care rămâne un univers al statelor.

Capitolul 2. Etnia-națiune: conștiința națională la români

Construcția identitară a națiunii române. Imaginarea națiunii române este opera unor intelectuali care au definit națiunea, i-au construit o identitate culturală și ulterior o identitate politică. Formarea conștiinței naționale este favorizată de evoluțiile geopolitice din zona central și est-europeană. Atât în Transilvania cât și în Principate, ideea de națiune se dezvoltă în corelație cu modernitatea, care operează la nivel ideologic, cultural, dar și la nivel economic și social.

Transilvania și Banatul intră decisiv în contextul politic vest-european prin integrarea în Imperiul Habsburgic, la sfârșitul secolului XVII, începutul secolului XVIII. Reformele imperiale vor accelera răspândirea ideilor europene și transformările economice și sociale care favorizează germenii modernității. În decurs de câteva decenii după unirea religioasă, un număr însemnat de tineri transilvăneni primesc o educație aleasă în centrele

catolicismului. Se formează astfel generația de intelectuali cunoscuți ca Școala Ardeleană care, cu mult respect față de autorități și față de sistemul legal, dar și cu mult sârg adună într-un program cultural și politic acele idei care vor sta la baza conștiinței naționale a românilor. Ideea de națiune depășea definitiv granițele confesiunilor, dar nu era încă modernă. Ei aveau compasiune față de țărănime, dar nu își imaginau țărani ca o componentă a națiunii politice.

Activitatea acestor intelectuali a pregătit atmosfera culturală în care s-a format generația pașoptistă. Identitatea națională a românilor ardeleni este formată și manifestă la 1848, când acești intelectuali fac apel la țărănime, pe care o imaginează și o includ în națiunea politică. Revendicările pașoptiștilor sunt deopotrivă național-politice, profesionale și sociale, îndreptate înspre îmbunătățirea situației țăranilor.

Revoluția de la 1848 a condus la cristalizarea revendicărilor și contrarevendicărilor naționaliste din Transilvania, care vor marca următoarele secole. De la 1848, ideea adversității româno-maghiare este adânc înrădăcinată în cultura română. Maghiarii au fost percepuți ca un adversar natural, de secole, ai românilor. Revoluția pașoptistă a definitivat procesul de definire a națiunii în sens etnic, limba devine echivalentă cu națiunea și statul.

În prima parte a secolului XIX, prin creșterea influenței imperialismului rus, monopolul politic și economic al Imperiului Otoman asupra Principatelor Române este înlăturat. Elita politică din Moldova și Valahia intră tot mai hotărât în sistemul de gândire european. Poate că în modernizarea societății au contat mai mult practicile economice (așa cum susține Ștefan Zeletin), poate că a fost decisivă adoptarea ideilor culturale și politice occidentale (punctul de vedere al lui Eugen Lovinescu). Cert este că în secolul XIX, elita românească și, încet – încet întreaga societate, își îndreaptă atenția spre vest.

Națiunea și Europa au fost ideile de forță dezbătute în spațiul public. Se impune generația care face studii în străinătate și intră în contact nemijlocit cu ideile europene. În secolul XIX, concepția despre națiune bazată pe privilegiile lasă loc unei concepții etnice, care transcede clasele sociale. În Proclamația de la Islaz, etnicitatea este criteriul de apartenență la națiune.

Modernizarea României este marcată de disputa aprigă între cei care au condus și girat aceste rapide transformări, câștigători în plan politic (figurile principale au fost Ion C. Brătianu și CA Rosetti) și opoziția care a dominat perioada prin prestigiul intelectual și cultural (grupul reprezentat de membrii grupului Junimea, printre care s-au aflat Titu Maiorescu, P.P. Carp și Mihai Eminescu).

România interbelică: centralizare și etno-centrism mistic. După 1918 și Marea Unire, România a devenit un stat naționalizator în sensul descris de Rogers Brubaker, care nu a dorit să elimine sau să reducă la tăcere minoritățile naționale, dar a revendicat statul pentru o singură naționalitate, pentru etnia-națiune.

Evoluția democratică după model occidental a continuat să fie criticată și provocată, în numele unui specific național care ar trebui păstrat și valorificat. În deceniile trei și patru, s-a ridicat însă o nouă generație, care a contestat atât copierea modelului occidental cât și ancorarea într-un trecut pe care l-au considerat anost. „Tânăra generație”, obsedată de rolul marginal al unei culturi minore și ne semnificative la nivel mondial, și-a imaginat o Românie care poate câștiga un loc între culturile majore al Europei. Tinerii intelectuali erau atrași de trăirile mistice și spiritualitatea primitivă a folclorului. Cu filosoful Nae Ionescu mentor, Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica și mulți alții au aderat mai mult sau mai puțin, pentru perioade de timp mai lungi sau mai scurte la deriva ideologică a legionarismului. Credința lor în existența unui „suflet național” a exclus noțiunea de societate compusă din indivizi, a exclus democrația și pluralismul ca opțiune viabilă.

Comunismul se legitimează prin etnia-națiune. La fel ca în celelalte state din Europa Centrală și de Est, în România regimul comunist este instaurat cu forța, prin intervenția armatei sovietice. Instaurarea regimurilor comuniste nu a fost rezultatul tradițiilor de gândire politică din aceste țări. Ideologia comunistă revizuită în sens sovietic, care făcea apel la muncitori și țărani din toate țările, dincolo și uneori în disprețul identităților naționale și religioase, nu a prins în România. Totuși, regimul comunist s-a impus în câțiva ani, prin violență și înlăturarea brutală a opoziției.

În primele două decenii ale regimului comunist, cultura etnicului a fost înlocuită de cultura proletară. Regimul s-a angajat într-un amplu proces de rescriere a istoriografiei, cu o interpretare pro-rusească și implicit pro-sovietică, coordonat de Mihail Roller. La nivel cultural, este promovat proletcultismul, care presupune eliminarea vechii culturi, considerată decadentă și înlocuirea ei cu o cultură pusă în slujba muncitorimii și a țărănimii, de fapt în slujba ideologiei comuniste.

La mijlocul deceniului șase, este inaugurată o nouă fază a comunismului românesc, în care ideologia marxist-leninistă încearcă să valorifice ideologia națională, pentru a obține legitimitate. Ideologia națională s-a dovedit capabilă să subordoneze marxismul. Odată întors spre naționalism, Partidul Comunist nu s-a mai identificat doar cu muncitorimea, ci cu toată națiunea. În această perioadă are loc recuperarea unor

personalități și a unor opere. Prin asumarea moștenirii culturale, comunismul a urmărit propria legitimare, cu prețul deformării fondului autentic al culturii naționale.

Tendința manifestată în istoriografie a fost și mai puternică în produsele culturale destinate consumului de masă, ca cinematografia, unde mesajele au fost mult simplificate și distorsionate.

Statul național unitar inspirat de naționalismul etnic se perpetuează în democrație. Dezbateră anilor 1990 s-a polarizat pe viteza cu care trebuia introdusă economia de piață și, în subsidiar, pe cât de mult și cât de repede trebuia (re)occidentalizată România. Ideea națională s-a aflat, din nou, în centrul dezbaterii publice. Modelul etniei-națiune, a unui stat unitar dominat de etnia română a traversat cu succes și această perioadă și a fost consacrat de noua Constituție, prin articole care nu pot fi supuse revizuirii.

În România după 1989, naționalismul a fost perpetuat în forma sa comunistă, rezultând de aici un naționalism de stânga, ostil economiei de piață, atipic și ciudat pentru țările europene. Naționalismul comunist i-a educat pe români în spiritul unicității lor și al neîncrederii față de ceilalți, mai ales față de valorile occidentale.

Valorile politice, culturale și sociale care au caracterizat comunismul naționalist și protocronismul au fost motiv de aprigă dispută: deși contestate, au găsit în continuare numeroși susținători. Comunismul a fost scos în afara legii și doar o minoritate ne semnificativă l-a susținut deschis. Dar ideile de forță ale comunismului naționalist se bucură în continuare de mare audiență. În România s-au editat și încă se editează lucrări istorice în cheie protocronistă. Filmele cu încărcătură ideologică sunt încă difuzate și apreciate. Poeții, jurnaliștii și oamenii de litere ai perioadei comuniste nu au avut probleme în a-și transfera și păstra popularitatea în noul regim.

Un model de rezolvare a disputelor inter-etnice: reamplasarea Statuiei Libertății la Arad. Un episod important în acest război al simbolurilor în România post-comunistă a fost cazul Statuiei Libertății de la Arad. Am arătat cum acest monument a fost receptat diferit, de-a lungul timpului, în funcție de contextul geo-politic și de climatul naționalist dominant la Arad. Monumentul a simbolizat Ungaria Milenară și a evocat momentul pașoptist. Pentru români, simbolul a fost considerat ofensator iar grupul statuar a fost demontat în 1925. Tentativa de repunere a statuiei în spațiul public în timpul comunismului de orientare naționalistă a eșuat. Statuia a fost repusă în spațiul public în 2004, după negocieri care au durat câțiva ani și o virulentă dispută publică. Am arătat că în succesul soluționării cererilor comunității maghiare au contat participarea UDMR la

guvernare, presiunea internațională, atitudinea moderată a politicienilor locali. Reamplasarea monumentului Statuia Libertății a fost posibilă într-un context politic care a favorizat dialogul inter-partinic. Deși sunt dovezi că nu toți actorii politici au „internalizat” valorile promovate prin Parcul Reconcilierii, au acționat din rațiuni pragmatice în direcția dialogului și compromisului. Mass-media au avut un rol mai degrabă în încetinirea și împiedicarea negocierilor. Axate pe ideea de confruntare, au privilegiat în acest caz retorica unor personaje naționaliste.

Capitolul III. Naționalism și mituri naționale în Banat și Transilvania

În capitolul 3, am inclus patru studii legate de naționalism și mituri naționaliste în Banat și Transilvania.

Idei despre națiune și grupări etnice în ziarul „Românul”. Interzis de mai multe ori de autoritățile maghiare, ziarul „Românul” condus de Vasile Goldiș exprimă ideile și concepțiile generației unioniștilor. Am analizat ideea de națiune, așa cum au înțeles-o oamenii politici care au realizat Unirea din 1918 și pe relația cu *ceilalți*, cu grupările etnice cu care românii au trăit în același spațiu, pornind de la ziarul „Românul”. Am inclus în analiză edițiile din anii 1911, 1913 și 1918. În spiritul vremii și sub influența ideilor wilsoniene, ideologii Unirii Transilvaniei și Banatului cu România au pus în centrul preocupărilor lor ideea de națiune. Democrația, prosperitatea, relațiile sociale cele mai elementare sunt subsumate națiunii. Românii pun accent în definirea națiunii pe apartenența etnică, pe religia și limba română. Este stabilită o relație puternică între pământul considerat românesc, limba română și națiune. Etnonaționalismul rezultat din această concepție marchează articolele din „Românul”. Naționalismul marchează orice interpretare cu privire la realitatea politică, dar și realitatea cotidiană a vremii.

Integrarea Transilvaniei în România Mare (1919-1930): centralizare, propagandă, cenzură. Unirea din 1918 nu trebuie privită ca un punct final al unui proces istoric, ci ca un punct inițial al unui proces dificil: unificarea. România a răspuns noilor provocări prin crearea și promovarea unui stat puternic centralizat și birocratizat, al cărui ideal era omogenizarea culturală, administrativă, etnică. Am urmărit relațiile complexe dintre autoritățile statului român și minoritățile etnice în județul Arad, în perioada integrării Transilvaniei în România (1919-1930). Am analizat documente din Arhivele Statului, pentru a înțelege acțiunile administrative, raportarea instituțiilor publice la minorități și la

problemele acestora, dar și aspecte legate de modul în care au perceput propria situație minoritățile din Arad, în anii care au urmat Unirii din 1918.

În perioada 1919-1930, comunitatea locală din Arad este integrată treptat în sistemul cultural, politic și administrativ al României Mari: se impune limba română în administrație în decurs de câțiva ani, se românizează școlile, simbolistica în spațiul public este schimbată în favoarea românilor. Procesul este însoțit de mecanisme de propagandă și cenzură, folosite direct de autoritățile publice. Minoritățile sunt privite cu suspiciune și monitorizate cu atenție de serviciile secrete, interesate în special de starea de spirit a populației maghiare.

Construcția mitului lui Mihai Viteazul prin cinematografie, din perspectivă naționalistă. Miturile naționaliste sunt promovate prin produse culturale de circulație largă. În această secțiune, am analizat construcția din perspectivă naționalistă a mitului lui Mihai Viteazul prin intermediul cinematografului, în timpul regimului comunist. De ce Mihai Viteazul? Pentru că este figura emblematică pentru ideea de unitate națională în cultura română. Dar și pentru că personajul istoric a fost obiectul a numeroase re-evaluări, în contexte politice și ideologice diferite. De ce prin cinematografie? Pentru că arta cinematografică, filmul de ficțiune are o audiență largă și o mare putere de penetrare în publicul larg.

Mitul unificatorului de țară Mihai Viteazul a fost construit în perioada pașoptistă. Deși istoricii au căzut de acord că în secolele XVI-XVII nu putem vorbi despre conștiință națională în sens modern, mitul a persistat și este promovat prin produse culturale. Regimul comunist marcat de protocronism a folosit din plin ideile pașoptistului Nicolae Bălcescu, pe care le-a transformat din perspectiva propriei ideologii. Mitul lui Mihai Viteazul a fost puternic promovat nu doar prin manualele școlare, ci și prin cinematografie, sub directă îndrumare a lui Nicolae Ceaușescu, în filmele Mihai Viteazul (1971) și Buzduganul cu trei peceți (1977). Cele două filme conturează un personaj cu un nefiresc simț al istoriei, apropiat de telespectatorii contemporani și cu o puternică conștiință națională. Mihai nu este un om al ambițiilor și calculelor politice – cum sunt conducătorii marilor puteri sau principii unguri – ci un gânditor profund, un vizionar. Personajul simte că a fost ales să împlinească un destin. În subsidiar, dar conturat clar, este promovat portretul poporului român: blând și răbdător, oprimat, viteaz când trebuie, se sacrifică pentru Occident. În opoziție se află nobilii maghiari, superficiali și aroganți, orbiți de interese obscure. Ideologia comunistă minimizează sau elimină rolul religiei din motivația

actorilor istorici. În schimb, apare pregnant tema conflictului social. Românii trebuiau să se elibereze de o dublă asuprire: națională și socială.

Este Banatul altfel? În ultimii ani tinde să se consolideze ideea că Banatul este o zonă a interculturalității, dominată de o viziune pluralistă și non-conflictuală. Prin accentuarea acestei realități, sunt sugerate cel puțin, dacă nu susținute deschis, două idei. 1. Banatul este diferit din acest punct de vedere de Transilvania și alte zone apropiate, marcate de conflicte interetnice și interconfesionale. 2. În Banat există o concepție diferită despre națiune și naționalism decât cea predominantă în Transilvania. Aceste idei, care subliniază un model al conviețuirii interculturale și interetnice diferit de modelul transilvan, tind să se impună ca evidențe supuse tot mai puțin, sau chiar deloc, unei evaluări critice.

În această secțiune, am analizat evoluția istorică diferită până la un punct a Banatului și particularitățile acestei regiuni și am prezentat argumentele celor care susțin că aceste particularități persistă. Particularismul Banatului a fost subliniat în contextul în care naționalismul s-a exprimat strident în Transilvania, scena unor conflicte interetnice mai vechi sau mai recente. În contrast, regiunea Banatului a fost ferită de confruntări interetnice recente sau de mare anvergură. Asocierea între lipsa unor conflicte, situația de multiculturalitate, preocuparea pentru cunoașterea interculturală și, poate, patriotismul local au conturat ideea unui model de conviețuire cu rădăcini culturale.

Totuși, argumentele invocate în special de intelectualii timișoreni mi se par insuficiente pentru a pretinde pentru Banat înrădăcinarea unor valori pluraliste, a unui spirit de toleranță larg împărtășit, diferit de cel din celelalte regiuni. După 1918 și mai ales după 1947, în România s-a impus o viziune unitară asupra națiunii, a avut loc un proces de nivelare culturală prin educație și produse culturale de masă care au șters particularitățile regionale.

Nici Transilvania nu poate fi privită ca un focar al unor conflicte interetnice. Conflictele reprezintă și aici excepția, nu regula conviețuirii în societate. Bilingvismul, copiii maghiari care frecventează școli române, căsătoriile mixte și în general toate elementele de inter-culturalitate citate de intelectualii bănățeni sunt caracteristice marilor orașe din Transilvania – Cluj, Sibiu și Brașov.

Ideea Banatului ca posesor al unei culturi diferite, mai deschisă către alteritate, pare mai degrabă construită de un grup de intelectuali decât descrierea unor realități empirice. Dar comunitățile sunt structuri dinamice: credința intelectualilor bănățeni în

particularismul local poate crea realitatea pe care pretinde că o descoperă, printr-un proces similar celui în care, la scară mai largă, a fost constituită națiunea.

Capitolul IV. Percepția relațiilor inter-etnice în mediul studentesc

În acest capitol, am analizat percepția relațiilor inter-etnice în mediul studentesc. Am folosit datele colectate prin două sondaje de opinie de un grup de cercetători coordonat de domnul Gabriel Bănescu, în mai multe centru universitare (Cluj, Oradea, Arad, Târgu Mureș, București și Constanța), cu privire la încrederea în oameni și instituții.

Am urmărit atitudinea studenților față de persoanele de aceeași etnie, în contextul mai larg al încrederii în diferite grupuri sociale și instituții publice. Consider încrederea un element-cheie în înțelegerea realităților inter-etnice și inter-culturale într-o comunitate, baza pe care se poate construi o relație armonioasă sau, după caz, fondul care permite acumularea unor tensiuni care conduc la conflicte.

Nivelul încrederii în cei de altă etnie este relativ scăzut în rândul studenților cuprinși în cele două valuri ale sondajului de opinie. Există puține variații la nivelul regiunilor istorice, ceea ce infirmă opiniile care susțin că unele regiuni (în mod particular Banat-Crișana) sunt caracterizate de o cultură politică de altă factură, bazată pe acceptarea și asumarea diferențelor culturale și etno-lingvistice.

Modalitățile de raportare la etnicitate par încadrate într-un context mai larg, în care nivelul de încredere este scăzut atât raportat la alteritate, la necunoscut, cât și raportat la instituțiile publice. Cel mai mare nivel de încredere în alteritate apare atunci când „ceilalți” sunt definiți prin religie, caz în care comportamentul lor este perceput probabil ca predictibil și cunoscut. Cel mai scăzut grad de încredere este cel în persoanele întâlnite pe stradă. Încrederea în persoane de altă etnie crește atunci când respondenții sunt minoritari și experimentează frecvent relația de dialog inter-cultural și inter-etnic. În același sens, încrederea în cei de altă etnie crește în măsura în care respondenții se angajează frecvent într-un dialog cu colegii de altă etnie în mediul universitar. Sunt elemente care susțin importanța cunoașterii reciproce și a dialogului inter-cultural pentru stabilirea și consolidarea unui mediu bazat pe încredere reciprocă. Încrederea în persoane de altă etnie este favorizată de o atitudine deschisă și permisivă față de cei care sunt diferiți: fie că vorbim despre romei, minorități sexuale sau religioase.

Implicarea în acțiuni de voluntariat este asociată cu o încredere mai mare în cei de altă etnie, dar nivelul de implicare în astfel de acțiuni este scăzut. Sondajul realizat în rândul studenților din anul 2, care sunt integrați în viața universitară, indică o creștere a frecvenței cu care studenții participă la activitatea societății civile și cooperează în acțiuni pe bază de voluntariat.

Concluzii

Istoria modernă a României este plină de discontinuități și turbulențe: democrația fragilă care s-a înfiripat în câteva decenii a fost curmată de regimuri totalitare de extremă dreaptă și de extremă stângă. În ultimele două secole, a existat totuși o linie de continuitate: ideea de națiune.

Ideea națională este legată de procesul de modernizare, accelerat și favorizat de influențe geo-politice, de decizii diplomatice și împrumuturi de idei venite din occident. Revoluția pașoptistă este momentul în care națiunea română este deja formată, dincolo de granițe profesionale sau sociale. Concepția despre națiune este predominant etnică, naționalismul românesc pretinde și apără o Românie a românilor și pentru români. Cultura română este dominată de o viziune organicistă cu privire la națiune, reticentă la schimbări și în căutarea unor forme politice și culturale pe măsura „sufletului românesc”. Studiul cu privire la concepția românilor despre națiune promovată prin ziarul „Românul” este edificator în acest sens.

În perioada interbelică, s-a impus modelul statului național unitar, care a căutat să uniformizeze regiuni istorice cu evoluții diferite. Am ilustrat cu cazul Aradului modul în care comunitățile locale au fost integrate în noul stat.

Impus de forțele sovietice, comunismul românesc a dat impresia că va strivi ideea de națiune și o va dizolva într-o ideologie a clasei muncitoare. Nu a fost așa, naționalismul a revenit ca idee de forță, pentru a conferi legitimitate unui regim opresiv, care căuta rădăcini în valorile românilor. Protocronismul a fost expresia megalomană a unui naționalism promovat agresiv de stat. Modul sistematic și programat prin care au fost construite și re-construite mituri politice din perspectivă naționalistă este ilustrat de studiul cu privire la mitologia filmică și figura lui Mihai Viteazul.

Ideea statului național unitar, a etniei-națiune a rămas reperul de continuitate și în procesul de democratizare început la sfârșitul anului 1989. În contextul democrației și integrării europene, România a făcut pași importanți spre pluralism și o societate deschisă în relațiile cu minoritățile etnice și naționale. Un model de negociere reușit este ilustrat de reamplasarea Statuii Libertății la Arad. Totuși, la nivelul mentalului colectiv, al limbajului public și în viața politică, predomină însă o viziune etnicistă cu privire la națiune, care poate fi doar cu greutate supusă unei examinări critice.

În ultimul capitol, am fost interesat de modul în care percep studenții relația cu alte grupuri etnice sau religioase și de variabilele asociate acestor percepții. Am considerat încrederea în „ceilalți” un bun indicator al deschiderii sau respingerii în relațiile inter-etnice și am încercat să analizez această variabilă. Datele arată că studenții au în general un deficit de încredere în oameni și instituții. Cu cât categoriile la care ne raportăm sunt mai vagi și mai necunoscute, gradul de încredere este mai redus. Încrederea reciprocă între grupurile etnice pare favorizată de gradul de inter-relaționare și cunoaștere reciprocă. Cei care au altă etnie decât cea română și care sunt mai obișnuiți cu relația de inter-culturalitate tind să aibă mai multă încredere în alteritate. Mai mult, studenții care obișnuiesc să poarte discuții la seminarii cu colegii de altă etnie tind să aibă, în general, mai multă încredere în cei de altă etnie. Este o concluzie care confirmă necesitatea orientării spre politici și programe care favorizează educația inter-culturală. Studiul pare să confirme importanța educației inter-culturale, rolul cunoașterii reciproce nemijlocite în stabilirea unei relații de încredere reciprocă între grupurile etnice și naționale și în asigurarea unui climat de conviețuire pașnică. În același timp, datele par să sugereze că sistemul educațional – în sens larg, la nivelul societății – este slab orientat spre educația inter-culturală, cooperare, cunoaștere reciprocă și toleranță.

Bibliografie

Cărți:

- Alexandrescu Sorin, *Paradoxul român*, Editura Univers, București 1998
- Anderson Benedict, *Imagined Communities. Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso 2006
- Andreescu Gabriel, Molnar Gusztav (editori), *Problema transilvană*, Editura Polirom, Iași 1999
- Appadurai Arjun, *Fear of Small Numbers: An Essay on the Geography of Anger*. Durham, NC: Duke University Press 2006
- Appadurai Arjun, *Modernity At Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press 1996
- Baertschi Bernard, Mulligan Kevin, *Naționalismele*, Editura Nemira, București 2010
- Barth Fredrik edited by, *Ethnic groups and boundaries. The Social organization of Culture Difference*, Little, Brown and Company, Boston 1969
- Bălcescu Nicolae, *Românii supt Mihai Voievod Viteazul*, Editura Litera Internațional, București – Chișinău 1998
- Blașa Lucian, *Trilogia culturii*, Editura pentru Literatură Universală, București 1969
- Blașa Lucian, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Editura Științifică, București 1966
- Boari Vasile și Spărișu Mihai (coordonatori), *Armonie și conflict în Banat și Transilvania. Perspective cultural-istorice 1650 – 1950*, Editura Polirom, Iași 2014
- Boari Vasile, Vlas Natalia coordonatori, *Cine sunt românii? Perspective asupra identității naționale*, Editura RISOPRINT, Cluj Napoca 2009
- Boia Lucian, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, Editura Humanitas 2012
- Boia Lucian, *Două secole de mitologie națională*, Editura Humanitas, București 2011
- Boia Lucian, *România, țară de frontieră a Europei*, Editura Humanitas, București 2007

- Boia Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București 2005
- Brubaker Rogers, Feischmidt Margit, Fox Jon, Grancea Liana, *Politică naționalistă și etnicitate cotidiană într-un oraș transilvănean*, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca 2010
- Brezeanu Stelian, *Identități și solidarități medievale. Controverse istorice*, Editura Corint, București 2002
- Cioran Emil, *Schimbarea la față a României*, Editura Humanitas, București 1991
- Ehrler Johann Jakob, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Editura de Vest, Timișoara 2006
- Eminescu Mihai, *Opere politice*, Editura Timpul, Iași 1998
- Geary, Patrick J., *Mitul națiunilor. Originile medievale ale Europei*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște 2007
- Gellner Ernest, *Națiuni și naționalism*, Editura Antet, Oradea 1997
- Girardet Raoul, *Naționalism și Națiune*, Editura Institutul European, Iași 2003
- Godea Ioan, *Ziarul „Românul” (1911-1918)*, Editura de Vest, Timișoara 2001
- Griselini Francesco, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Editura „Facla”, Timișoara 1984
- Hașdeu Bogdan Petriceicu, *Românii bănățeni*, Estras din Analele Academiei Române Seria II, Tom XVIII
- Hermet Guy, *Istoria națiunilor și a naționalismului în Europa*, Editura Institutul European, Iași 1997
- Hitchins Keith, *Românii. 1774-1866*, Editura Humanitas, București 2013
- Hitchins Keith, *România. 1866 -1947*, Editura Humanitas, București 2013
- Hitchins Keith, *Mit și realitate în istoriografia românească*, Editura Enciclopedică, București 1997
- Hobsbawm Eric J., *Nations and Nationalism since 1780. Programe, Myth, Reality*, Cambridge University Press, Eleventh Printing 2004 (first published 1990)
- Hobsbawm Eric J., *The Age of Revolution*, ABACUS edition published in 1977, by Sphere Books Ltd, first published 1962
- Hobsbawm Eric J. and Terence Ranger, edited by, *The Invention of Traditions*, Published by Press Syndicate of the University of Cambridge, 1983
- Huntington Samuel P., *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, Editura Antet, București 1997

- Iorga Nicolae, *Românii din Ardeal și Ungaria*, Editura Științifică și Enciclopedică, București 1989
- Iorga Nicolae, *Scrieri din tinerețe, vol I*, București 1968
- Iorga Nicolae, *Istoria lui Mihai Viteazul scrisă pentru poporul românesc la 1900*, Tip. „Cultura Neamului Românesc”, București 1919
- Iorga Nicolae, *Ideea unității românești*, Editura Minerva, București 1987
- Ivan Adrian, *Stat, majoritate și minoritate națională în România. 1919-1930*, Editura CA Publishing, Cluj-Napoca 2011
- Karnoouh Claude, *Inventarea poporului-națiune. Cronici din România și Europa Orientală 1973-2007*, Editura Design & Print, Cluj-Napoca 2011
- Klein Naomi, *Doctrina șocului. Nașterea capitalismului dezastrelor*, Editura Vellant, București 2009
- Laiguel Lavastine Alexandra, *Filosofie și naționalism. Paradoxul Noica*, Editura Humanitas, București 1998
- Lawrence Paul, *Naționalismul. Istorie și teorie*, Editura Antet XX Press, Filipeștii de Târg, 2006
- Leuștean Lucian, *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920-1923)*, Editura Polirom, Iași 2003
- Liiceanu Gabriel, *Jurnalul de la Păltiniș*, Editura Humanitas, București 1991
- Lijphart Arend, *Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizeci și șase de țări*, Editura Polirom, Iași 2000
- Lijphart Arend, *Democrația în societățile plurale*, Editura Polirom, Iași 2002
- Livezeanu Irina, *Cultură și naționalism în România Mare (1919-19130)*, Editura Humanitas, București 1998
- Lovinescu Eugen, *Istoria civilizației române moderne*, Editura Minerva, București 1997
- Lungu Dan și Amelia Gheorghiuță, *Cărți, filme, muzici și alte distracții din comunism*, Editura Polirom, Iași 2014
- Mihăilescu Ștefania, *Transilvania în lupta de idei*, Editura Silex, București 1996
- Mitu Melinda, Mitu Sorin, *Ungurii despre români. Nașterea unei imagini etnice*, Editura Polirom, Iași 2014
- Mitu Sorin, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Editura Humanitas, București 1997

- Mitu Sorin, *Transilvania mea. Istorie, mentalități, identități*, Editura Polirom, Iași 2006
- Mungiu Alina, *Românii după '89. Istoria unei neînțelegeri*, Editura Humanitas, București 1995
- Mungiu-Pippidi Alina, *Transilvania subiectivă*, Editura Humanitas, București 1999
- Muntean Vasile V., *Contribuții la istoria Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara 1990
- Munteanu Ioan, *Banatul istoric 1867-1918, vol. I - Asezările. Populația*, Editura Excelsior Art, Timișoara 2006
- Munteanu Ioan, *Banatul Istoric 1867-1918. Ocupații. Economia. Volumul 2*, Editura Excelsior Art, Timișoara 2007
- Munteanu Ioan, *Banatul Istoric 1867-1918. Școala. Educația. Volumul 3*, Editura Excelsior Art, Timișoara 2008
- Murgescu Bogdan, *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa creștină*, Editura Polirom, Iași 2012
- Murgescu Bogdan, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Editura Polirom, Iași 2010
- Neumann Victor, *Tentația lui Homo europeus. Geneza ideilor moderne în Europa Centrală și de Sud-Est*, Editura Polirom, Iași 2006
- Neumann Victor, *Neam, Popor sau Națiune? Despre identitățile politice europene*, Ediția a II-a, Editura Curtea Veche, București 2005
- Neumann Victor, Armin Heinen editori, *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Editura Polirom, Iași 2010
- Neumann Victor, *Ideologie și fantasmagorie. Perspective comparative asupra istoriei gândirii politice în Europa Est-Centrală*, Editura Polirom, Iași 2001
- Neumann Victor coord., *Identitate și cultură. Studii privind istoria Banatului*, editura Academiei Române, București 2009
- Nicoară Toader, *Transilvania la începutul timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Presa universitară clujeană, Cluj-Napoca 1997
- Noica Constantin, *Sentimentul românesc al ființei*, Editura Eminescu, București 1978
- Oișteanu Andrei, *Imaginea evreului în cultura română*, Editura Polirom, Iași 2012
- Ornea Zigu, *Anii Treizeci. Extrema dreaptă românească*, Editura Fudației Culturale Române, București 1996

- Ornea Zigu, *Poporanismul*, Editura Minerva București 1972
- Pascu Ștefan, *Ce este Transilvania?*, Editura Dacia, Cluj-Napoca 1983
- Pecican Ovidiu, *Realități imaginate și ficțiuni adevărate în Evul Mediu românesc. Studii despre imaginarul medieval*, Editura Dacia, Cluj Napoca 2002
- Petre Dan (editor), *Doctrinile Partidelor Politice*, ediție îngrijită de Petre Dan, Editura Garamond, București (conferință susținută în 10 decembrie 1922).
- Petreu Marta, *Filosofia lui Caragiale*, Editura Polirom, Iași 2012
- Pop Ioan Aurel, *Națiunea română medievală*, Editura Enciclopedică, București 1998
- Pop Ioan Aurel, *Românii și maghiarii în secolele IX – XIV*”, Editura Tribuna, Cluj-Napoca 2003
- Pop Ioan Aurel, *Din mâinile românilor schismatici. Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV)*, Editura Litera, București 2011
- Pop Ioan-Aurel, Bolovan Ioan, *Istoria Transilvaniei*, Editura Eikon, Cluj-Napoca 2013
- Popescu Cristian Tudor, *Filmul surd în România mută. Politică și propagandă în filmul românesc de ficțiune (1912-1989)*, Editura Polirom, Iași 2001
- Popovici Aurel C, *Naționalism sau Democrație*, Editura Albatros, București 1997
- Popovici Aurel C., *Statele Unite ale Austriei Mari*, Editura Albatros, București 1997
- Prodan David, *Supplex Libellus Valachorum*, Editura Enciclopedică, București 2013
- Rădulescu-Motru Constantin, *Scrieri Politice*, Editura Nemira, București 1998
- Rae Heather, *Identitatea statelor și omogenizarea popoarelor*, Editura Epigraf, Chișinău 2005
- Sabourin Paul, *Naționalismele europene*, Editura Institutul European, Iași 1999
- Slavici Ioan, *Închisorile mele*, Editura Allfa, București 1996
- Smith D. Anthony, *Ethno-symbolism and Nationalism. A cultural approach*, Routledge 2009
- Sofronie George, *Principiul naționalităților în tratatele de pace din 1919-1920*, Editura Albatros, București 1999
- Stanomir Ioan, *Libertate, lege și drept. O istorie a constituționalismului românesc*, Editura Polirom, Iași 2005

Stiglitz Joseph, *Globalization and its discontents*, W. W. Norton & Company, 2003

Stiglitz Joseph, *Mecanismele globalizării*, Editura Polirom, Iași 2008

Tismăneanu Vladimir, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Editura Polirom, Iași 2007

Verdery Katherine, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Editura Humanitas, București 1994

Volovici Leon, *Ideologia naționalistă și „problema evreiască” în România anilor 30*, Editura Humanitas, București 1995

Zeletin Ștefan, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric (1925)*, Editura Nemira, București 1997

Zeletin Ștefan, *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheze române (1927)*, Editura Nemira, București 1997

Xenopol A.D., *Românii și ungurii*, Editura Albatros, București 1999

Xenopol A.D., *Națiunea română*, Editura Albatros, București 1999

Articole:

Brubaker Rogers, *The Manichean Mith: Rethinking the distinction between „civic” and „ethnic” nationalism* în Hanspeter Kriesl, Klaus Armingeon, Hannes Slegrist, Andreas Wimmer (eds), *Nation and national Identity, The European Experience in Perspective*, Verlag Ruediger, Zurich 1999

Brubaker Rogers, *Ethnicity without groups*, University of California (Los Angeles). Arch. europ. sociol., XLIII, 2(2002), 163 – 189

Brubaker Rogers, Loveman Mara and Peter Stamatov, *Ethnicity as cognition*, Theory and Society 33: 31-64, 2004. 2004 Kluwer Academic Publishers

Brubaker Rogers, *Beyond „identity”*, Theory and society 29, 1-47, 2000, Kluwer Academic Publishers

Brubaker Rogers, *Nationalizing States in the Old 'New Europe' – and the New*; From the Selected Works of Rogers Brubaker 1996. Available at:

<http://works.bepress.com/wrb/15> Ethnic and racial studies, volume 19, 2 april 1996, Routledge 1996

Eliade Mircea, *Piloții orbi*, „Vreamea”, Nr. 505, 19 Septembrie 1937

Horowitz Donald L., *Structure and Strategy in Ethnic Conflict*, Paper prepared for the Annual World Bank Conference on Development Economics, Washington, D.C., April 20–21, 1998

Maiorescu Titu, *În contra direcției de azi în cultura română*, Timpul 1868, în *Critice*, Editura Minerva, București 1989

Maiorescu Titu, *Direcția nouă în poezia și proza română*, Timpul 1872, în *Critice*, Editura Minerva, București 1989

Schwartz Gheorghe, *Despre eroi și monumente*, Revista 22 din 02.06.2004

Smith Anthony, The “Sacred” Dimension of Nationalism, *Millennium – Journal of International Studies* 2000, vol 29, nr 3, 791-814

Smith Anthony, Will and Sacrifice: Images of National Identity, *Millennium - Journal of International Studies* 2001 30: 571

Smith Anthony, *The limits of everyday nationhood*, *Ethnicities* 2008 8: 563

Documente:

Colecția Ziarului „Românul” 1911 (nr. 1-270), 1913 (nr. 1-45) și 1918 (nr. 1-49)

Direcția Județeană Arhivele Statului Arad, Fond Prefectura Arad, Acte Administrative.

Direcția Județeană Arhivele Statului Arad, Fond Prefectura Arad, Actele Subprefectului.

Manuale școlare și materiale didactice:

Almaș Dumitru, Eleonora Fotescu, *Istoria Patriei. Manual pentru clasa a IV-a*, Editura Didactică și Pedagogică București, 1984

Almaș Dumitru, *Povestiri istorice pentru copii și școlari, șoimi ai patriei și pionieri*, Editura Didactică și Pedagogică București, 1982

Burleac Liviu, Lazăr Liviu, Teodorescu Bogdan, *Istoria românilor. Manual pentru clasa a IV-a*, Editura ALL București 2003

Filme:

Mihai Viteazul (1971), Regizor: Sergiu Nicolaescu. Scenariul: Titus Popovici.

Buzduganul cu trei peceți (1977) Regizor Constantin Vaeni, Scenariul Eugen Mandric.